

*ლერი თავაძე*

## პროტოსტრატორი VIII-XII საუკუნეების ბიზანტიასა და საქართველოში

პროტოსტრატორი (πρωτοστράτωρ) ბერძნული ტერმინია და სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს უპირველესს სტრატორთა შორის. იმისთვის, რომ უფრო ნათელი გახდეს პროტოსტრატორის მნიშვნელობა და ფუნქციური ლატვირთვა, აუცილებელია განვიხილოთ როგორც პროტოსტრატორის თანამდებობის ჩამოყალიბების ისტორია, ასევე, სტრატორთა ინსტიტუტი ბიზანტიის იმპერიაში.<sup>1</sup>

სტრატორი ბერძნულად მეჯინიბეს ნიშნავს და წერილობით წყაროებში ხშირად გადმოიციემოდა იპოკომოსის ფორმით.<sup>2</sup> საიმპერატორო კარის გარდა, სტრატორები ჰყავდათ სხვადასხვა მაღალი ჩინის მქონე პროვინციის ადმინისტრატორებსაც. მათი მეთაური თავლის კომესი (κμήτις τοῦ στρατῶν) იყო,

---

<sup>1</sup> VIII-XI საუკუნეების სტრატორთა სხოლისა და პროტოსტრატორის შესახებ იხილეთ შემდეგი სპეციალური ლიტერატურა: J. B. Bury. Imperial Administrative System of the Ninth Century: With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos. London. 1911, გვ. 117-118; A. Hohlweg. Beiträge zur Verwaltungs-geschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen. Munich. 1965, გვ. 111-117; R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I. Amsterdam, 1967, გვ. 478-497; N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle. Paris. 1972, გვ. 286, 292, 298-299, 307, 337-339; The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. III. Ed. by A. P. Kazhdan. Oxford. 1991, გვ. 1748-1749, 1967; ბიზანტიის იმპერიის სტრატორებისა და პროტოსტრატორის შესახებ ცნობებს ვაწყდებით არაერთ საისტორიო წყაროში, მათ შორის იხილეთ: The Chronicle of Theophanes Confessor: The Byzantine and Near Eastern History AD 284-813. Trans. with introd. and comm. by C. Mango and R. Scott. Clarendon Press: Oxford. 1997, გვ. 533, 560, 605, 621; N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 52-53, 60-61, 90-91, 102-103, 108-109, 120-121, 140-141, 144-145, 154-155, 192-193, 204-205, 226-229, 232-233, 248-249, 270-271; Genesios. On the Reigns of the Emperors. Trans. and comm. by A. Kaldellis. Canberra. 1998, გვ. 8, 98; Продолжатель Феофана. Жизнеописания византийских царей. Изд. подг. Я. Н. Любарский. 2-е изд. Испр. и доп. СПб. 2009, გვ. 151; John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History: 811-1057. Trans. by John Worthley. Cambridge University Press. 2010, გვ. 402; G. Schlumberger. Sigillographie de l'empire byzantin. Paris. 1884, გვ. 358, 696; Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria. Vol. III. Part I: text. Edited by Ivan Jordanov. Sofia. 2009, გვ. 258-260, 299, 382, 399.

<sup>2</sup> The Oxford Dictionary of Byzantium. III, გვ. 1967.

ხოლო მოგვიანებით სტრატორთა დომესტიკოსი.<sup>3</sup> სტრატორი მეჯინების მოვალეობას ითავსება, მას ევალებოდა ცხენების მოვლა და მათი აღკაზმვა. ამხედრებული იმპერატორის ხლება და მომსახურეობა სტრატორთა ყველაზე საპატიო მოვალეობა იყო.<sup>4</sup>

ბიზანტიის იმპერატორის კარზე სტრატორები დამოუკიდებელ სხოლას ჰქმნიდნენ. როგორც ჩანს, იმისთვის, რომ მომხდარიყო საიმპერატორო კარის მომსახურე პერსონალის სხვებისგან გამორჩევა, მათ საიმპერატორო სტრატორიკონის სტრატორებს უწოდებდნენ.<sup>5</sup> აღნიშნულ ჯგუფს პროტოსტრატორი მეთაურობდა. ეს უკანასკნელი თავდაპირველად გარკვეული სახელის ხელმძღვანელის მოვალეობას ასრულებდა. ის, რომ თავდაპირველად პროტოსტრატორი ტიტული არ არის, იქიდანაც ჩანს, რომ 713 წელს გიორგი პატრიკიოსისა და ოფსიკონის თემის კომესის ბრძანებით ვინმე რუფუსი, რომელიც ოფსიკონის პროტოსტრატორად იწოდება, უეცრად შემოდის ქალაქ კონსტანტინოპოლში და დაამხობს იმპერატორ ვარდან-ფილიპიკის ხელისუფლებას.<sup>6</sup> აქედან ჩანს, რომ ოფსიკონის პროტოსტრატორი რუფუსი ამავე თემის კომესის, გიორგი პატრიკიოსის, დაქვემდებარებაშია.

ზემოხსენებული ფუნქციიდან გამომდინარე, პროტოსტრატორის მოვალეობა დიდად არ განსხვავდებოდა თავლის კომესისა და სტრატორთა დომესტიკოსის ფუნქციებისგან. ყველა ეს თანამდებობის პირები მეჯინიბეთა სხვადასხვა უწყებებს ხელმძღვანელობდნენ. ამავე დროს, მეჯინიბეები, ანუ სტრატორები ჰყავდათ მრავალი სხვა უწყების წარმომადგენლებსაც.<sup>7</sup> პროტოსტრატორის დაქვემდებარებაში მოექცა სტრატორთა ის ნაწილი, რომელიც სტრატორიკონის სტრატორებად იწოდებიან.

პროვინციის მეთაურის დაქვემდებარებაში მყოფი პროტოსტრატორთა საიმპერატორო კარის პროტოსტრატორებისგან გამორჩევის მიზნით ამ უკანასკნელებს – βασιλικὸς πρωτοστράτωρ – საიმპერატორო კარის პროტოსტრატორი ეწოდებათ. ამ თანამდებობაზე კონსტანტინე V კოპრონიმუსის (741-

<sup>3</sup> The Oxford Dictionary of Byzantium. III, გვ. 1967; The Chronicle of Theophanes Confessor, 539.

<sup>4</sup> R. Guiland, Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 478; The Oxford Dictionary of Byzantium. III, გვ. 1967.

<sup>5</sup> The Oxford Dictionary of Byzantium. III, გვ. 1967.

<sup>6</sup> The Chronicle of Theophanes Confessor, გვ. 533; R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 478.

<sup>7</sup> Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies. Trans. by Ann Moffati and Maxeme Tall with Greek edition of the CSHB (Bonn, 1829). Vols. I-II. Canberra. 2012, გვ. 736.

775 წწ.) დროს დანიშნული იყო კონსტანტინე სპათარიოსი, ვარდან პატრიკიოს ძე, რომელიც ხატთაყვანისმცემლების წინააღმდეგ განხორციელებულ რეპრესიებს შეეწირა.<sup>8</sup>

საიმპერატორო კარის პროტოსტრატორის გავლენა მოგვიანებით კიდევ უფრო იზრდება. აღნიშნული კარგად ჩანს მანუელ პროტოსტრატორის მაგალითზე, რომელიც ამ სახელის მიქაელ I რანგაბეს (811-813 წწ.) მმართველობის დროს ფლობდა, ხოლო მოგვიანებით მნიშვნელოვნად დაწინაურდა.

ლეონ V არმენიელის (813-820 წწ.) მმართველობის დროს მანუელი ანატოლიკონის თემის სტრატეგოსი და პატრიკიოსია. თეოფილეს (829-842 წწ.) იმპერატორობის დროს სხოლათა დომესტიკოსის თანამდებობას ითავსებს და მისმა გმირობამ სიკვდილისგან იხსნა ბიზანტიის იმპერატორი, რის შედეგადაც მანუელი მაგისტროსის ტიტულით დააჯილდოვეს. მანუელის კარიერა კარგად აჩვენებს საიმპერატორო კარის პროტოსტრატორის თანამდებობის მქონე პირის დაწინაურებას ბიზანტიის იმპერიაში.<sup>9</sup>

პროტოსტრატორობის გაზრდილი მნიშვნელობის მაჩვენებელია იმპერატორ მიქაელ II ამორიელის (820-829 წწ.) კარიერა. ის პროტოსტრატორია მისი წინამორბედი იმპერატორის, ლეონ V არმენიელის კარზე.<sup>10</sup> გენესიოსის სიტყვებით, მიქაელს ჯერ კიდევ იმპერატორი ლეონის მმართველობის დროს, როდესაც იგი პროტოსტრატორი იყო, უწინასწარმეტყველებდნენ იმპერატორობას.<sup>11</sup>

რ. გიანის სიტყვებით რომ ვთქვათ, IX საუკუნეში პროტოსტრატორის სახელო სულ უფრო და უფრო მეტად საინტერესოა ხდება.<sup>12</sup> ამ კუთხით მნიშვნელოვანია კიდევ ერთი იმპერატორის, ბასილი I მაკედონელის (867-886 წწ.), კარიერა. ბასილმა, სანამ იმპერატორი გახდებოდა, სამსახური დაიწყო გავლენიან არისტოკრატ თეოფილიცესთან, რომელიც იმ დროს პროტოსტრატორი იყო. თეოფილიცემ იგი საიმპერატორო კარის სტრატოროთა რიგებში ჩარიცხა, რასაც მოჰყვა ბასილის დაწინაურება ახალგაზრდა იმპერატორის მიქაელ III-ის მიერ.

ბასილი ხდება ჯერ პროტოსტრატორი, შემდეგ ერთიმეორეს მიყოლებით პატრიკიოსი, პარაკიმომენოსი, მაგისტროსი, კეისარი, თანაიმპერატორი და ბო-

<sup>8</sup> The Chronicle of Theophanes Confessor, გვ. 605; R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 478.

<sup>9</sup> The Chronicle of Theophanes Confessor, გვ. 605; R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 478.

<sup>10</sup> The Chronicle of Theophanes Confessor, გვ. 605; R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 478-479; Genesios. On the Reigns of the Emperors, გვ. 8.

<sup>11</sup> Genesios. On the Reigns of the Emperors, გვ. 8.

<sup>12</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 479

ლოს, იმპერატორის მკვლელობის შემდეგ, თავად გახდა ბიზანტიის იმპერატორი.<sup>13</sup>

ჩვენ ხელთ არსებული ყველაზე ადრეული ე.წ. „უსპენსკის ტაკტიკონი“ (842-843 წწ.) პირველი ტაკტიკონია, რომელიც გვაწვდის ცნობებს პროტოსტრატორის იერარქიული მდგომარეობის შესახებ.<sup>14</sup> „უსპენსკის ტაკტიკონის“ მიხედვით, პროტოსტრატორის ტიტული ხარტულარიოსების შემდეგ იკავებს საპატიო ადგილს. მასზე ზემოთ დგანან უმაღლესი რანგის საკარისკაცო ტიტულის მფლობელები (კეისარი, ნოველისიმოსი, კურაპალატი და ა.შ. მათი დიდი ნაწილი ამ პეროდში, როგორც წესი, ვაკანტური იყო), პატრიკიოსები, პროტოსპათარიოსები, ოსტიარიოსები, ანთიპატოსები, ლოგოთეტები, დრუნგარიოსები, დომესტიკოსები, ხარტულარიოსები და სხვა.<sup>15</sup>

ამგვარი მოცემულობა გვიჩვენებს, რომ პროტოსტრატორის მდგომარეობა ბიზანტიის იმპერიაში არ იყო ძალიან მაღალი. მიუხედავად გარკვეული სამხედრო დატვირთვისა, პროტოსტრატორი შედარებით დაბალი რანგის მოხელეა, რომლის ზემოთაც იდგა ბიზანტიური თემის ყველა სტრატეგოსი. ისინი სტრატეგოსის თანამდებობასთან ერთად პატრიკიოსის ტიტულსაც ფლობდნენ, რაც მათ პროტოსტრატორზე მაღლა აყენებდა. აღნიშნულ პერიოდში პროტოსტრატორი თანამდებობა უფროა, ვიდრე რაიმე სახის ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტული. აღნიშნული თანამდებობის მქონე პირის მდგომარეობა, თუ ის მხოლოდ პროტოსტრატორი გახლდათ, ბიზანტიურ იერარქიაში არ იყო მაღალი.

პროტოსტრატორის თანამდებობის მქონე პიროვნებას შეეძლო ეტარებინა კონკრეტული სენატორული ღირსება ტიტულის სახით, რაც, ბუნებრივია, მისი გავლენისა და მდგომარეობის ამაღლების წინაპირობა შეიძლებოდა გამხდარიყო. ამ თანამდებობის მეშვეობით, რომელიც საშუალებას იძლეოდა იმპერატორთან ახლო ურთიერთობა ჰქონოდა კონკრეტულ პირს, იზრდებოდა შანსი იმისა, რომ ის იმპერატორის კარზე კიდევ უფრო მეტად დაწინაურებულიყო. ამგვარი სახით დაწინაურებულ პიროვნებებს შორის სულ მცირე ორი ისტორიული პირი ბიზანტიის იმპერატორიც გახდა.

სტრატორების მდგომარეობა, იმავე „უსპენსკის ტაკტიკონის“ მიხედვით, გაცილებით დაბალი იყო. პროტოსტრატორის დაქვემდებარებაში მყოფი საიმპერატორო კარის სტრატორები იერარქიაში შედარებით უფრო დაბალ

<sup>13</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 479.

<sup>14</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, გვ. 52-53.

<sup>15</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, გვ. 46-53.

საფეხურზე იდგენ.<sup>16</sup> მათზე დაწინაურებული მოჩანს ტუმარები, სხვადასხვა მხარის არხონტები, კუბიკულარიოსები, სპათარიოსები, დემარხოვები, ასეკრეტისები და სხვა. თუმცა ამავე დროს ისინი პროტოსტრატორზე დაბალ საფეხურზე დგანან.<sup>17</sup> მიუხედავად აღნიშნულისა, სტრატორების სხოლა არ მიეკუთვნებოდა სასახლის ყველაზე დაბალი რანგის სხოლათა რიცხვს და იმავე ტაქტიკონის მიხედვით მისი მდგომარეობა უფრო მაღალი იყო, ვიდრე კანდილატოსების, ვესტიტორების, სილენტიარიოსების, მანდატორების და ა.შ.<sup>18</sup>

899 წელს შედგენილ ფილოთეოსის „კლეტოროლოგიონში“ პროტოსტრატორის სახელის მფლობელი იერარქიაში 48-ე ადგილზეა დასახელებული.<sup>19</sup> აქ ჩამოთვლილია ის ტიტულები და სახელობები, რომლებიც 899 წელს, იმპერატორ ლეონ VI ბრძენის დროს, ეკავა კონკრეტულ პიროვნებებს. თუმცა უშუალოდ მფლობელთა ვინაობა დასახელებული არ არის. ეს თანამდებობები თუ ტიტულები იმპერატორის ბრძანებით გაიცემოდა და განსხვავდებოდა იმ წოდებებისგან, რომლებიც კონკრეტულ მფლობელს ინსიგნიასთან ერთად გადაეცემოდა.

ინსიგნიის მფლობელთა შორის იყვნენ სტრატორები.<sup>20</sup> ესენი ფორმალურად პროტოსტრატორის დაქვემდებარების ქვეშ ითვლებოდნენ, თუმცა ძალაუფლების ნიშანს იმპერატორის ხელით იღებდნენ<sup>21</sup> და არა პროტოსტრატორის განკარგულებით. სტრატორების ინსიგნიას ოქროს მათრახი წარმოადგენდა, რომელიც ძვირფასი ქვებით იყო შემკული.<sup>22</sup> სტრატორობა ამ დროს ტიტულის სახით გაიცემა და სრულებით არ არის სავალდებულო ის მეჯინიბის მოვალეობას ასრულებდეს. ბიზანტიური სფრაგისტიკის მასალების მონაცემებით, როგორც წესი, VIII-IX საუკუნეებში ის დაბალი რანგის სამხედრო ოფიცრებსა და პროვინციული ადმინისტრაციის წევრებს გადაეცემოდათ.<sup>23</sup>

ძირითადი განსხვავება ინსიგნიის მფლობელ 18 იერარქსა და საიმპერატორო ბრძანებით დამტკიცებულ 60 ტიტულისა და თანამდებობის მფლობელთა შორის ის არის, რომ პირველებს თავიანთი წოდება ძალაუფლების ნიშნებთან, ანუ ინსიგნიებთან ერთად გადაეცემოდათ, ხოლო მეორე ნაწილს –

<sup>16</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 60-61.

<sup>17</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 52-61.

<sup>18</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 60-63.

<sup>19</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 102-103.

<sup>20</sup> J. B. Bury. Imperial Administrative System of the Ninth Century, გვ. 22; N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 90-91.

<sup>21</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 90-91.

<sup>22</sup> J. B. Bury. Imperial Administrative System of the Ninth Century, გვ. 22; N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 90-91.

<sup>23</sup> The Oxford Dictionary of Byzantium. III, გვ. 1967.

მის გარეშე. ამასთანავე, როგორც ფილოთეოსთან არის მითითებული, ეს უკანასკნელი ხშირად სხვა მფლობელზე გადადიოდა და მათ უფრო თანამდებობის სახე ჰქონდათ, ვიდრე ზემოდასახელებულ ინსიგნიის მფლობელ 18 იერარქს. თანამდებობის პირები უფრო ხშირად იცვლებოდნენ, ხოლო ტიტულის მფლობელები იშვიათად. ამავე დროს უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ინსიგნიის მფლობელთა წოდებები უფრო გავლენიანი, პრესტიჟული და მაღალანაზღაურებადი იყო, ვიდრე თანამდებობის პირთა სახელობები. ამავე დროს, ხშირი იყო შემთხვევა, როდესაც ერთიდაიგივე პიროვნება ორივეს ითავსებდა, ძალაუფლების ნიშნის მქონე ტიტულს და თანამდებობას. ამას განსაკუთრებით ხშირად ჰქონდა ადგილი სტრატეგოსის სახელის გაცემის პერიოდში, როდესაც სტრატეგოსის თანამდებობასთან ერთად, როგორც წესი, პატრიკიოსის ან უფრო მაღალი სახის (მაგ. ანთიპატოს პატრიკიოსი) ტიტული გაიცემოდა.

ფილოთეოსის „კლესტოროლოგონის“ მიხედვით, პროტოსტრატორი დასახელებულია შვიდ გამორჩეულ იერარქთა შორის. თანმიმდევრობის მიხედვით, უფროს-უმცროსობის წესის დაცვით, ის ასახელებს შემდეგ იერარქებს:

*„ბასილეოპატორი; რეკტორი; სვინგელოზი; კანიკლეოსის ხარტულარიოსი; პროტოსტრატორი; კატასტასიოსი; საიმპერატორო ძალების დომესტიკოსი“.*<sup>24</sup>

პროტოსტრატორის თანამდებობის გამორჩეულთა შორის დასახელება, ერთი შეხედვით, გასაკვირია, ვინაიდან სხვა შემთხვევაში, როგორც ზემოთ ვიხილეთ, ის თანამდებობის პირთა შორის 48-ე საფეხურზეა დასახელებული.<sup>25</sup> მაგრამ აღნიშნულ 47 თანამდებობის პირთა შორის დიდი ნაწილი თემის სტრატეგოსებია, რომლებიც, ამავე დროს, პატრიკიოსის ან ანთიპატოს-პატრიკოსის ტიტულებს ფლობს. უპირატესთა შორის არიან, ასევე, ბასილეოპატორი, რეკტორი და სვინგელოზი, რომელთა იერარქიული მდგომარეობა შედარებით უფრო მაღალი იყო, ვიდრე პროტოსტრატორის ან თუნდაც რომელიმე ცალკე აღებული სტრატეგოსის. ზემოხსენებული ტიტულებისა და თანამდებობების გარდა, პროტოსტრატორზე ზემოთ მხოლოდ ცალკეული გავლენიანი მოხელეები არიან დასახელებულნი.<sup>26</sup> იმავე ფილოთეოსის მიხედვით, პროტოსტრატორი დასახელებულია იმ თანამდებობის პირთა შორის, რომელთაც ენიჭება ანთიპატოს-პატრიკიოსის ტიტული.<sup>27</sup> ამ კუთხით პრო-

<sup>24</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 108-109.

<sup>25</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 102-103.

<sup>26</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 100-103.

<sup>27</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 140-141; Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 729.

ტოსტრატორი გარკვეულწილად გათანაბრებულია ბიზანტიური თემების სტრატეგოსებთან, თუმცა რანგით მაინც მათზე დაბლა დგას. ფილოთეოსთან ანთიპატოს-პატრიკიოსის ტიტულის მფლობელი სტრატეგოსები პროტოსტრატორზე წინ არიან დასახელებულნი.<sup>28</sup>

„კლეტოროლოგიონის“ ავტორის მიხედვით, პროტოსტრატორი შეიძლება, ასევე, იყოს პროტოსპათარიოსის ტიტულის მფლობელიც.<sup>29</sup> IX-X საუკუნეების ბიზანტიის იმპერიაში პროტოსპათარიოსის ტიტულის მქონე პროტოსტრატორები მრავლად იყვნენ, თუმცა, როგორც ზემოთ ვიხილეთ, ამ სახელის მფლობელებს შეეძლოთ მიეღოთ უფრო მაღალი – ანთიპატოს-პატრიკიოსის – ტიტული.

ფილოთეოსის ტაკტიკონის მიხედვით, პროტოსტრატორის დაქვემდებარებაში სამი რანგის მოხელეები ჩანან, ესენია: 1. სტრატორები; 2. არმოფილაკები; 3. სტავლოკომეტები.<sup>30</sup>

სტრატორებში საიმპერატორო კარის სტრატორები, ანუ მეჯინიბები იგულისხმება, რომლებიც, როგორც იმპერატორის მომსახურე პერსონალი, მისივე სასახლის კარზე მსახურობდნენ. მათ სწორედ იმპერატორის თავლაზე ზრუნვა ევალებოდათ. სტრატორები სხვადასხვა სახის იყვნენ, თუმცა პროტოსტრატორის დაქვემდებარებაში საიმპერატორო კარის სტრატორიკიონის სტრატორები იყვნენ.<sup>31</sup>

იმპერატორ კონსტანტინე VII პორფიროგენეტის (913-959 წწ.) „ცერემონიების წიგნის“ მიხედვით, საიმპერატორო კარზე მრავალი სახის სტრატორები, ანუ მეჯინიბები იყვნენ წარმოდგენილი. მათ შორის: ხრისოტრიკლინოსის, მანგლავიონის, ლაუსიაკოსის და ისინი, რომლებიც საიმპერატორო კარის ასეკრეტოსებია. ასევე, დასახელებულია საიმპერატორო კარის სტრატორიკიონის სტრატორები და სხვა.<sup>32</sup> ამათგან, როგორც აღვნიშნეთ, პროტოსტრატორი სტრატორიკიონის სტრატორებს მეთაურობს. მსგავსი ცნობებია მოყვანილი ფილოთეოსთანაც, სადაც ისინი პატივის მიხედვითაა დალაგებული, როგორც ეს შეეფერება ბიზანტიის იმპერიის მკაცრად იერარქიულ სიტემას.<sup>33</sup>

<sup>28</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 136-141; Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 727-729.

<sup>29</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 144-145 ; Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 731.

<sup>30</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 120-121.

<sup>31</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 338.

<sup>32</sup> Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 736.

<sup>33</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle, გვ. 154-155.

არმოფილაკებთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა. ჯ. ბ. ბიური ფიქრობს, რომ ისინი არმატის მეთაურები არიან, საუბარია საიმპერატორო კარის აღჭურვილობაზე.<sup>34</sup> ხოლო ნ. ოიკონომიდისის მიხედვით, არმოფილაკები მეეტლეები არიან, რომელთა მოვალეობა სამხერატორო კარის ეტლების მოვლა-პატრონობა იყო.<sup>35</sup> ნ. ოიკონომიდისის აზრით, პროტოსტრატორის თანამდებობისთვის უფრო შესაფერისი სწორედ მეეტლეების მეთაურობა იყო, შესაბამისად, მკვლევარი ბერძნული ტერმინის პირველი გრაფემის თავისებურ წაკითხვას გვთავაზობს, რაც უფრო ახლოს უნდა იყოს სიმართლესთან.

სტავლოკომეტები, ფილოთეოსის „კლეტოროლოგიონის“ მიხედვით, პროტოსტრატორის დაქვემდებარებაში მყოფი კიდეც ერთი მნიშვნელოვანი ჯგუფია. მათი მოვალეობა იყო ცხენებით მომარაგება, აქ შედიოდა, როგორც ქალაქური ცხენები (როგორც ჩანს, განკუთვნილი საზეიმო მსვლელობისთვის), ასევე სატვირთო დანიშნულების მქონე ცხოველები. არსებობდა, როგორც კონსტანტინოპოლის, ანუ ქალაქის სტავლოკომეტის თანამდებობა, ასევე, უბრალოდ, სტავლოკომეტების სახელოები.<sup>36</sup> ისინი, ვინც ფილოთეოსთან უბრალოდ სტავლოკომეტებად იხსენიებიან, პროვინციებში უნდა ყოფილიყვნენ განაწილებულნი. კონსტანტინე პორფიროგენეტის „ცერემონიების წიგნში“ ასეთი ორი პირია დასახელებული, ხოლო ქალაქის სტავლოკომეტი, რომელიც ამათზე წინ არის მოხსენიებული და უპირატესი პატივით სარგებლობდა, ერთია.<sup>37</sup> ეს უკანასკნელი კონსტანტინოპოლის სტავლოკომეტი უნდა იყოს.

სტავლოკომეტების მოვალეობა იყო თვალყური ედევნებინათ სატვირთო ცხენებისა და მათი აღჭურვილობისათვის. როდესაც ბიზანტიის იმპერატორი საიმპერატორო კართან ან არმიასთან ერთად მიემგზავრებოდა შორეულ პროვინციებში, სტავლოკომეტები ვალდებული იყვნენ სატვირთო ცხენებისა და აღჭურვილობისთვის მიეხედათ. ამ კუთხით კონსტანტინე პორფიროგენეტთან მოყვანილია იმპერატორის სირიაში გამგზავრების მაგალითი.<sup>38</sup>

როდოლფ გიანის აზრით, სტავლოკომეტები საჯინბოს მომსახურე პერსონალს წარმოადგენდნენ, რომელთაგან პროვინციაში განწესებული ორი სტავლოკომეტი მალაგინის მსახურეულ ფენას წარმოადგენდა. აღნიშნული ცენტრი

<sup>34</sup> J. B. Bury. Imperial Administrative System of the Ninth Century: With a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos. London. 1911, გვ. 118.

<sup>35</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, გვ. 338 ; The Oxford Dictionary of Byzantium. III, გვ. 1749.

<sup>36</sup> Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 478-479.

<sup>37</sup> Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 478-479.

<sup>38</sup> Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 490.

ბიზანტიის იმპერიის ერთ-ერთი უმთავრესი მომმარაგებელი იყო ცხენებით.<sup>39</sup> თავად მაღაგინა ბითონიაში მდებარეობდა მდინარე სანგარიოსის ველზე. ეს ოლქი ცხენების ერთ-ერთი უმთავრესი ექსპორტიორი იყო დედაქალაქში და, შესაბამისად, სტრატეგიული მნიშვნელობა გააჩნდა.<sup>40</sup>

პროტოსტრატორის როლი საიმპერატორო კარის ცერემონიალების დროს საგულისხმო ჩანს. საისტორიო წყაროები დეტალურად აღწერენ ბიზანტიის იმპერატორის კარზე მიმდინარე ცერემონიებს. ამ კუთხით მრავალი მნიშვნელოვანი ინფორმაცია არის დაცული კონსტანტინე VII პორფიროგენეტის „ცერემონიების წიგნში“.<sup>41</sup> განსაკუთრებით საგულისხმოა პროტოსტრატორის მონაწილეობა გამარჯვების აღსანიშნავად მოწყობილი ტრიუმფალური მსვლელობის დროს, რომელიც რელიგიური პროცესიის პარალელურად მიმდინარეობდა კონსტანტინეს ფორუმზე.<sup>42</sup> „ცერემონიების წიგნის“ მიხედვით, აღნიშნულ მსვლელობაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა პროტოსტრატორს. იგი იმპერატორს კონსისტორიონის ცენტრში საიმპერატორო შუბით ხელში ხვდებოდა, რომლის თავზეც ალაში იყო დამაგრებული ჭეშმარიტი ჯვრით. ეს უკანასკნელი კონსტანტინე პორფიროგენეტთან ცხოვლისმყოფელ და გამარჯვების მომპოვებელ ჯვრად არის დასახელებული.<sup>43</sup> სწორედ საიმპერატორო შუბისა და მასზე დამაგრებული ჯვრის ტარების საპატიო უფლება პროტოსტრატორის პრივილეგია იყო. აქედან ჩანს, რომ ის იმპერატორის ერთ-ერთ ყველაზე დაახლოებულ თანამდებობის პირს წარმოადგენდა და საპატიო ადგილი ეკავა სასახლეში.

პროტოსტრატორის იერარქიული მდგომარეობა თითქმის უცვლელია 934-944 წლებში შედგენილი „ბენეშევიჩის ტაკტიკონის“ ცნობით, რომლის მიხედვითაც მასზე უპირატესი მდგომარეობა უკავია თემის სტრატეგოსებს, ხარტულარიოსებსა და სხვა თანამდებობის პირებს.<sup>44</sup> ამ მხრივ განსხვავება ფილოთეოსის „კლეტოროლოგიონთან“ პრაქტიკულად არ შეიმჩნევა. დაახლოებით ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს იოანე I ციმისხის (969-976 წწ.) იმპერატორობის დროს შედგენილ ე.წ. „ეკუორილის ტაკტიკონში“ (971-975 წწ.), რომელშიც დაფიქსირებული ცვლილებები წინა ტაკტიკონთან შედარებით უმნიშვნელოა.<sup>45</sup>

<sup>39</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 480.

<sup>40</sup> The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. II. Ed. by A.P. Kazhdan. Oxford. 1991, გვ. 1274.

<sup>41</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 479-480; Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 608-610.

<sup>42</sup> Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 607-612.

<sup>43</sup> Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies, გვ. 608.

<sup>44</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, გვ. 244-249.

<sup>45</sup> N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, გვ. 262-271.

XI საუკუნეში პროტოსტრატორის მნიშვნელობა ბიზანტიის სოციალურ გარემოში კიდევ უფრო გაზრდილია, აღნიშნული დგინდება იმ პიროვნებების მიერ მიღებული ტიტულებითა და სახელოებით, რომლებიც იმ დროს მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდნენ იმპერიის პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ერთ-ერთი მათგანი იყო რომანოზ სკლეროსი, ცნობილი ბარდა სკლეროსის შთამომავალი.<sup>46</sup>

რომანოზ სკლეროსი იყო კონსტანტინე IX მონომახის (1042-1055 წწ.) ფავორიტი ქალის ძმა და დიდი გავლენით სარგებლობდა იმპერატორის კარზე. იგი თავდაპირველად პროტოსპათარიოსი და სამოსის სტრატეგოსი იყო, ხოლო 1042 წელს, მას შემდეგ, რაც ხელისუფლებაში კონსტანტინე IX მონომახი მოვიდა, იღებს მაგისტროსის ტიტულსა და პროტოსტრატორობას.<sup>47</sup> შემდეგ, დაახლ. 1050 წლისთვის, ხდება ანტიოქიის დუქსი და ინარჩუნებს მაგისტროსობას,<sup>48</sup> ხოლო 1054 წლის ზაფხულში – პროედროსი, კვლავ ინარჩუნებს ანტიოქიის დუქსის თანამდებობას და ინიშნება აღმოსავლეთის სტრატოპედარხად.<sup>49</sup>

პროტოსტრატორის ტიტულით მოიხსენიება XI საუკუნის ბიზანტიის სამხედრო არისტოკრატიის გავლენიანი ოჯახის წევრი, იოანე კომნენოსის შვილი და იმპერატორ ისაკ I კომნენოსის (1057-1059 წწ.) ძმისშვილი, მანუელ კომნენოსი.<sup>50</sup> პროტოსტრატორია კესაროსის იოანე დუკას შვილი, იმპერატორ კონსტანტინე X დუკას (1059-1067 წწ.) ძმისშვილი, კონსტანტინე დუკა, რომელსაც ეს ტიტული მისი ბიძაშვილის, მიქაელ VII დუკასგან (1071-1078 წწ.) აქვს მიღებული.<sup>51</sup>

ნიკიფორე ვრიენოსი სწორედ ამ პერიოდის შესახებ წერს, რომ ამ სახელოს მფლობელი იმპერატორებთან ყველაზე ახლოს იყო და ის ეძლეოდა მხოლოდ ძალიან მაღალი სოციალური წრის წარმომადგენლებს.<sup>52</sup> ამას ეხმიანება ზონარას ცნობა, რომლის მიხედვით, ეს ტიტული ეძლევა იმას, ვინც

<sup>46</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 480.

<sup>47</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 480; W. Seibt. Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie (Byzantina Vindobonensia 9). Wien. 1976, გვ. 78, შენ. 283.

<sup>48</sup> W. Seibt. Die Skleroi, გვ. 79, შენ. 290; Romanos Skleros. Boulloterion 514. Prosopography of the Byzantine World. M. Jeffreys et al. (2011). available at <<http://pbw.kcl.ac.uk>>

<sup>49</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 480; W. Seibt. Die Skleroi, გვ. 82, შენ. 299; Catalogue of Byzantine Seals At Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art. Vol. 5. Edited by E. McGee, J. Nesbitt and N. Oikonomides. Washington. 2005, გვ. 25.

<sup>50</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 480-481.

<sup>51</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 481.

<sup>52</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 481.

გამოჩენილია და იმპერატორთან არის დაახლოებული. იოანე ზონარა ამას IX საუკუნესთან დაკავშირებით აღნიშნავს,<sup>53</sup> მაგრამ უფრო მიესადაგება სწორედ XI საუკუნეს.

ალექსი I კომნენოსის (1081-1118 წწ.) ბრძანებით, პროტოსტრატორად დაამტკიცეს თავისი ბიძაშვილი, მიქაელ ღუკა, ანდრონიკე ღუკას ვაჟი, დედოფალ ირინე ღუკაინას ძმისშვილი. მიქაელი ხშირად ახლდა სამხედრო ლაშქრობებში იმპერატორ ალექსის და მის ერთ-ერთ უახლოეს პირად ითვლებოდა.<sup>54</sup> ამის შემდეგ კომნენოსთა დინასტიის ნათესავთაგან სხვა პიროვნებებიც ეუფლებიან პროტოსტრატორის ტიტულს,<sup>55</sup> რაც ნათელს ხდის იმ ფაქტს, რომ აღნიშნულ წოდებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კომნენოსების ხანის ბიზანტიის იმპერიაში, სხვა შემთხვევაში მათი გაცემა თვითმპყრობლის ნათესავებზე, ვისზე დაყრდნობითაც მართავდნენ კომნენოსი იმპერატორები ქვეყანას, არ მოხდებოდა.

#### ლიპარიტ IV ბაღვაში, ერისთავთ-ერისთავი

ლიპარიტ IV ბაღვაში საქართველოში ცნობილი ფეოდალური გვარის წარმომადგენელია, რომელიც, ფაქტობრივად, მემკვიდრეობით მართავდა კლდეკარის საერისთავოს. ბაღვაშთა გვარი წარმოშობით არგვეთიდან იყო და საგვარეულო მამულებს კაცხში ფლობდა. მათი აღზევება ქართულ პოლიტიკურ სარბიელზე IX საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება, როდესაც ამ დინასტიის ერთ-ერთი წარმომადგენელი და კლდეკარის პირველი ერისთავი დასავლეთ საქართველოდან ქართლში გადმოვიდა და კლდეკარის ციხეს დაეუფლა.<sup>56</sup>

ლიპარიტი ბაღვაშთა საგვარეულოს კლდეკარის ერისთავთა ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენელია. იგი თავდაპირველად ერისთავთ-ერისთავად იწოდება, ხოლო შემდეგ ეუფლება სხვა მნიშვნელოვან ტიტულებს, როგორც საქართველოს, ასევე, ბიზანტიის პოლიტიკურ სარბიელზე.<sup>57</sup>

---

<sup>53</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 479.

<sup>54</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 481.

<sup>55</sup> R. Guiland. Recherches sur les institutions byzantines. I, გვ. 481.

<sup>56</sup> ვ. კოპალიანი. ბაღვაშები. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 2. თბ. 1977, გვ. 247.

<sup>57</sup> ლიპარიტ IV ბაღვაშის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ იხილეთ: ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. პირველად გამოიცა 1914 წელს. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტ. II. თბ. 1983, გვ. 137-150; ვ. კოპალიანი. საქართველოსა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა 970-1070 წლებში. თბ. 1969, გვ. 133-134, 179-227, 232-273; მ. ლორთქიფანიძე. საქართველოს შინაპოლიტიკური და საგარეო ვითარება X ს. 80-იანი წლებიდან XI ს. 80-იან წლებამდე. საქართველოს ისტორიის

ვალერი სილოგავა ამ ტიტულების ჩამოთვლისას ასახელებს ლიპარიტის მიერ მიღებულ შემდეგ ქართულ და ბიზანტიურ სამოხელეო თუ ოფიციალურ ტიტულატურას: 1. ერისთავთ-ერისთავი; 2. მაგისტროსი; 3. ყოვლისა აღმოსავლეთისა წინამძღვარი; 4. პროედროსი; 5. პროტარხონი.<sup>58</sup> ვ. სილოგავა ასევე ასახელებს კიდევ ერთ, მისი თქმით, ბერძნულ ტიტულს, პროტატს. მისივე განცხადებით, პროტატი „ყოვლისა აღმოსავლეთისა წინამძღუარის“ ბერძნულ-ბიზანტიური შესატყვისია.<sup>59</sup> აღნიშნული ტიტული ვ. სილოგავამ დარაქოიში მდებარე ეკლესიის მის მიერ მიკვლეულ საამშენებლო წარწერაში ამოიკითხა.

მიუხედავად მკვლევრის ასეთი დამაჯერებელი განცხადებისა, ბიზანტიურ ტიტულატურაში არ გვხვდება პროტატოსის ტიტული, უფრო მეტიც, არც ბერძნულ ლექსიკონში მოიპოვება „ყოვლისა აღმოსავლეთისა წინამძღვარის“ შესატყვისი ტერმინი „პროტატი“. იგივე შეიძლება ითქვას სიტყვა „წინამძღუარზე“, არც მისი შესატყვისია „პროტატი“. სახელოვანი მკვლევარის შეცდომა, როგორც ჩანს, ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნში მოხსენიებულმა ტერმინმა გამოიწვია, რომელშიც მოხსენიებულია ვინმე ილარიონ პროტი.<sup>60</sup> თანამდებობა „პროტოსი“<sup>61</sup> აღნიშნავდა ათონის მთის ცენტრალური ადმინისტრაციის, პროტატონის, მეთაურს. ხოლო თავად „პროტატონი“ ცენტრალური აპარატის სახელწოდებაა, რომელიც, ამჟამინდელი მონაცემებით, პირველად 1153 წელს არის დაფიქსირებული საისტორიო წყაროებში.<sup>62</sup> არც ერთ მათგანს არანაირი შეხება ბიზანტიურ საიმპერიო საკარისკაცო ტიტულთან არა აქვს.

წარწერაში დაფიქსირებული უნდა იყოს პროტოსტრატორის თანამდებობა, რომელიც 1052 წლისთვის ლიპარიტ IV ბაღვაშს ტიტულის სახით უნდა ეტარებინა. ვ. სილოგავას მოსაზრება, რომ ეპიგრაფიკულ ძეგლში ბიზანტიური ტიტული იყო აღნიშნული, გარკვეულწილად მართებულია. მაგრამ თავად ტი-

ნარკვევები. ტ. III, თბ. 1979, გვ. 184-191; რ. მეტრეველი. ლიპარიტ IV ბაღვაში. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 6. თბ. 1983, გვ. 247.

<sup>58</sup> ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები და მათი ანდერძ-მოსახსენიებლები. Dedicatio: ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი. თბ. 2001, გვ. 251.

<sup>59</sup> ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები, გვ. 255-256; ვ. სილოგავა. ქვემო ქართლის წარწერები (მოკლე მიმოხილვა). დმანისი 2. თბ. 2000, გვ. 224.

<sup>60</sup> ე. მეტრეველი. ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნი. თბ. 1998, გვ. 165, 246.

<sup>61</sup> სააღაპე წიგნში დაფიქსირებულია მისი გაქართულებული ვარიანტი, „პროტი“. იხ.: ე. მეტრეველი. ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნი, გვ. 68, 78, 165, 246.

<sup>62</sup> The Oxford Dictionary of Byzantium. III, გვ. 1742.

ტულის დასახელებისას მკვლევარი შეცდა. მოსაზრება წარწერაში პროტოსტრატორის წაკითხვასთან დაკავშირებით ჯერ კიდევ 2012 წელს გამოვთქვით ჩვენს დისერტაციაში,<sup>63</sup> თუმცა მისი ფართო განხილვისგან თავი შევიკავეთ.

ეპიგრაფიკულ ძეგლში ხსენებული „პროტატი“ დაქარაგმებული ბიზანტიური სახელოა, რომელიც ტიტულის სახითაც გაიცემოდა. აუცილებელია მისი გაშლა „პროტ(ოსტრ)ატ(ორ)ის“ სახით. გავეცნოთ ვ. სილოგავას მიერ გამოქვეყნებულ წარწერას. მისი შინაარსი ამგვარია:

*„ჩ სახელითა ღ(მრ)თი(ს)აძთა, მამისა, ძისა და სულისა წ(მედ)ისაძთა. მადლითა და შეწვენითა წ(მიდ)ისა ღ(მრ)თისმშობლის(ა)ძთა აღაშენ(ნე)ს ათორმეტი ფუძე და წ(მინდა)ი ესე ეკლესიაჲ სალოცველად სულდიდებულ[ი]სა, დიდ[ი]სა, ე(რისთავთა) ე(რისთავი)სა ლ(ი)პ(არი)ტ(ისა)თვს, [მამისა მათ]ისა და სულკურთხეულთა ე(რისთავთა) ე(რისთავ)თ[ა შვილთა და [მომავალთა მათთათვს; საუკუნო[დმ-ცა არს კ]სენება სულთაი მათი. აღ[ეშენა, ზე[ობასა] ძისა მათისა, დიდისა და ყ(ოვ)ლისა აღმოსავლეთისა წინამძღურისა, ე(რისთავთა) ე(რისთა)ვისა ლ(ი)პ(არი)ტ პროტატისასა.“<sup>64</sup>*

ვალერი სილოგავას აღნიშვნით, ტექსტის დასაწყისში, პირველ სტრიქონად, მას დართული აქვს თარიღის აღმნიშვნელი წარწერა, „ქრონიკინო იყო ს ო ბ (1052 წ.)“,<sup>65</sup> ეს ათარიღებს წარწერასა და, ზოგადად, ეკლესიისა და თორმეტფუძიანი სოფლის მშენებლობას, რომელიც ქვემო ქართლში ლიპარიტ IV ბაღვაშის ბრძანებით მიმდინარეობდა. აღნიშნულ წარწერაში ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია ძირითადი ტექსტის ბოლო ნაწილი, სადაც ლიპარიტ IV ბაღვაში „ყოვლისა აღმოსავლეთისა წინამძღურად“ და „პროტატოსად“ არის ხსენებული. ასევე წარწერის თარიღი – 1052 წელი.

სოფელ დარაქოის ეკლესიის საამშენებლო წარწერაში მოხსენიებული სიტყვა „პროტატისასა“, ჩვენი აზრით, უნდა გაიშალოს როგორც, „პროტ(ოსტრ)ატ(ორ)ისასა“. დაახლოებით ანალოგიური სახით არის წაკითხული ბიზანტიური პროტოსტრატორის მოხსენიებით გაკეთებული კიდევ ერთი წარწერა. ეს არის სოფელ ლაბეჭინის ღვთისმშობლის ეკლესიის კუთვნილ წმინდა გიორგის ხატზე შესრულებული სვანეთის ერისთავ ივანე ვარდანის ძის წარწერა. ამ წარწერაში დაფიქსირებული ბიზანტიური ტიტული გამომცემ-

<sup>63</sup> ლ. თავაძე. ბიზანტიური საიმპერიო ტიტულატურა საქართველოში. ისტორიის დოქტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. ხელნაწერის უფლებით. თბ. 2012, გვ. 106-107; ლ. თავაძე. მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში. თბ. 2016, გვ. 143.

<sup>64</sup> ვ. სილოგავა. ქვემო ქართლის წარწერები, გვ. 243.

<sup>65</sup> ვ. სილოგავა. ქვემო ქართლის წარწერები, გვ. 224.

ლების მიერ გაშლილია როგორც „პროტოსტ(რატ)ო(რმა)ნ“.<sup>66</sup> თუმცა, ვფიქრობთ, აქაც მცირე კორექტურაა. უნდა იყოს „პრო(ტო)სტ(რატ)ო(რმა)ნ“. ქარაგმის ამგვარი გახსნა შედარებით უფრო ახლოსაა დარაქოის ეკლესიის სამშენებლო წარწერასთან. ბუნებრივია, აღნიშნული კორექტურა უმნიშვნელოა და მართებულად წაკითხული წარწერის შინაარსს ვერ ცვლის.

ჩვენი აზრით, პროტოსტრატორობა არ იყო საქართველოში იმდენად გავრცელებული ბიზანტიური პატივი, რომ მისი დაქარაგმების ერთნაირი წესი ყოფილიყო შემუშავებული ქვეყნის მასშტაბით, ამდენად გარკვეული ნაირსხვაობებით იგი ამ ორივე წარწერაშია დაფიქსირებული. ამასთან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტიტული ან თუნდაც ტერმინი „პროტატოსი“ ჩვენს ხელთ არსებულ ბიზანტიურ ლექსიკონებში არ გვხვდება, ამდენად მისი არსებობა თავიდანვე უნდა გამოირიცხოს.

ლიპარიტ IV ბაღვაში, როგორც ეს ანდერძ-მინაწერებიდან ჩანს, მაგისტროსის ტიტულს სულ მცირე 1047 წლიდან ატარებდა, ამავე ტიტულით იხსენიება 1048 წლის კოლოფონშიც.<sup>67</sup> აღნიშნული კი იმისი მაჩვენებელია, რომ ლიპარიტი 1047-1048 წლებში ნამდვილად მაგისტროსია.<sup>68</sup> 1048-1050 წლებში იგი თოღრულ-ბეგთან იმყოფება ტყვეობაში და განთავისუფლდა 1050 წელს ბიზანტიის იმპერატორის აქტიური ძალისხმევით.<sup>69</sup>

სელჩუკთა ტყვეობიდან თავისუფალი ლიპარიტი, „მატიანე ქართლისაჲს“ უცნობი ავტორის ცნობით, ანისში ჩადის, სადაც მის წინააღმდეგ მეფე ბაგრათი გამოდის და არ აძლევს საშუალებას საკუთარ სამფლობელოებში დაბრუნდეს.<sup>70</sup> ამის შემდეგ გარკვეული ხნის განმავლობაში ლიპარიტი კონსტანტინოპოლში იმყოფება, სადაც იმპერატორ კონსტანტინე IX მონომახს თოღრულ-ბეგის საჩუქრები ჩაუტანა.<sup>71</sup> მოგვიანებით, 1051 წელს, ბიზანტიის იმ-

<sup>66</sup> მ. ახალაშვილი. X-XV სს. წარწერები სვანეთის ჭედური ხელოვნების ძეგლებზე. თბ. 1987, გვ. 32.

<sup>67</sup> ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები, გვ. 265, 272.

<sup>68</sup> მას მაგისტროსის ტიტული 1046 წელს უნდა მიეღო, იხ.: ლ. თავაძე. მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში, გვ. 143-149.

<sup>69</sup> გ. ჯაფარიძე. ლიპარიტ IV ბაღვაში ბიზანტიისა და თურქ-სელჩუკთა დიპლომატიურ ურთიერთობებში. ქართული დიპლომატია (წელიწადეული). ტ. 5. თბ. 1998, გვ. 324-330.

<sup>70</sup> მატიანე ქართლისაჲ. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 286.

<sup>71</sup> John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History, გვ. 421; ზონარა. გეორგიკა. ტ. VI. გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1966, გვ. 238; მატიანე ქართლისაჲ, გვ. 286; გ. ჯაფარიძე. ლიპარიტ IV ბაღვაში ბიზანტიისა და თურქ-სელჩუკთა დიპლომატიურ ურთიერთობებში, გვ. 327.

პერატორის დახმარებით კვლავ საქართველოში ბრუნდება.<sup>72</sup> ლიპარიტის დაბრუნებას დაპირისპირების განაზღვრა და ბაგრატის საქართველოდან ბიზანტიაში გაქცევა მოჰყვა შედეგად.<sup>73</sup> აქედან მოყოლებული, ვიდრე ბაგრატის IV-ის დაბრუნებამდე, ლიპარიტ ბაღვაში საქართველოს ფაქტობრივ მმართველად გვევლინება.<sup>74</sup>

1050 წელს განთავისუფლებული და კონსტანტინოპოლში ჩასული ლიპარიტ ბაღვაში იმპერატორთან დიდი პატივით უნდა მიეღოთ. აღმოსავლეთში ის ბიზანტიის იმპერიის მთავარი მოკავშირე და დამხმარე ძალა იყო. საისტორიო წყაროებში არ ჩანს, მიიღო თუ არა მან 1050 წელს რაიმე ბიზანტიური ტიტული ან თანამდებობა იმპერატორისგან, თუმცა ამისი გამორიცხვა არ შეიძლება. მაგისტროსის გარდა, ლიპარიტ IV ბაღვაშის სხვა ტიტულები სწორედ ამ მოვლენის შემდგომი პერიოდით თარიღდება.

ლიპარიტ IV ბაღვაშის მოხსენიებით შედგენილი სოფელ დარაქოის ეკლესიის 1052 წლის საამშენებლო წარწერა, როგორც ზემოთ დავინახეთ, მას პროტოსტრატორის ტიტულით მოიხსენიებს. ხოლო ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის №21 ხელნაწერის 1053 წლის ანდერძ-მინაწერებში მხოლოდ ერისთავთ-ერისთავია.<sup>75</sup> ბერად აღკვეცის შემდეგ შედგენილ ერთ-ერთ ანდერძ-მინაწერში (1059 წ.) ლიპარიტ-ყოფილი ანტონი როგორც პროედროსი და პროტარხონი, ისე მოიხსენიება.<sup>76</sup>

ზემოხსენებული საისტორიო წყაროების ანალიზის საფუძველზე შეიძლება დავუშვათ რამდენიმე მოცემულობა: 1. მაგისტროსის ტიტულის ფლობის შემდეგ ლიპარიტი დაადგინეს პროტოსტრატორად 1052 წლისთვის (სავარაუდოდ 1050 წელს), ხოლო 1053 წელს მოუხსნეს ყველა ტიტული თურქ-სელჩუკთა წინააღმდეგ ბიზანტიის ინტერესების უზუღვებელყოფისთვის; 2.

<sup>72</sup> მატიანე ქართლისაჲ, გვ. 286; ივ. ჯავახიშვილი. სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. თბ. 1947, გვ. 105; გ. ჯავახიძე. ლიპარიტ IV ბაღვაში ბიზანტიისა და თურქ-სელჩუკთა დიპლომატიურ ურთიერთობებში, გვ. 330.

<sup>73</sup> მატიანე ქართლისაჲ, გვ. 286-287; John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History, გვ. 421; ჯ. სამუშია. ბაგრატ IV-ის კონსტანტინოპოლში სამწლიანი ტყვეობა და საქართველო-ბიზანტიის 1055 წლის ზავი. თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. II. თბ. 2011, გვ. 125-153.

<sup>74</sup> ვრცლად ბოლო დროს გამოქვეყნებული გამოკვლევებიდან აღნიშნული მოვლენების შესახებ იხ.: ჯ. სამუშია. ნარკვევები შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან. წგნ. I. თბ. 1999; ჯ. სამუშია. ბაგრატ IV-ის კონსტანტინოპოლში სამწლიანი ტყვეობა და საქართველო-ბიზანტიის 1055 წლის ზავი, გვ. 125-153.

<sup>75</sup> ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები, გვ. 273-277.

<sup>76</sup> ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. A კოლექცია, ტ. II (1). თბ. 1986, გვ. 214; ვ. სილოგავა, ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები, გვ. 283.

1050-1052 წლებში მიანიჭეს პროტოსტრატორობა მაგისტროსობის სანაცვლოდ, რაც უბრალოდ მწერალმა არ დააფიქსირა 1053 წლის ანდერძ-მინაწერებში; 3. 1050-1052 წლებში მიიღო პროტოსტრატორობა მაგისტროსის ტიტულთან ერთად და 1053 წლის კოლოფონებში ავტორმა აღნიშნული ფაქტი არ დააფიქსირა, რასაც საკმაოდ ხშირად ჰქონდა ადგილი.<sup>77</sup>

მიუხედავად იმისა, რომ პირველი მოცემულობა საკმაოდ კარგად მიუყვება საისტორიო წყაროებს, ასევე, ეხმიანება იმ ფაქტს, რომ ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ ლიპარიტი დადებული ფიცის საფუძველზე აღარ ეხმარება ბიზანტიას თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ,<sup>78</sup> მაინც ვფიქრობთ, რომ მსგავსი ვითარება არ შეიძლებოდა შექმნილიყო. ლიპარიტ IV ბაღვაში ბიზანტიის იმპერატორის შუამავლობით 1054 წელს ურიგდება მეფე ბაგრატ IV-ს, რომელიც მეფედ სცნო, ხოლო თავად ქართლი და მესხეთი მიიღო სამართავად.<sup>79</sup> უფრო მეტიც, „ქართლის ცხოვრების“ სომხური თარგმანის მიხედვით, ლიპარიტი ამ დროს უკვე კურაპალატია. ეს ტიტული მას 1054 წლის ზავის შესაბამისად უნდა მიეღო.<sup>80</sup>

ჩვენი აზრით, უფრო შესაწყნარებელია მისაზრება იმის შესახებ, რომ ლიპარიტი მაგისტროსის ტიტულსა და პროტოსტრატორის თანამდებობას

<sup>77</sup> ვ. სილოგავას მიერ გამოქვეყნებული კოლოფონების დიდი ნაწილი ლიპარიტს არ იხსენიებს ბიზანტიური ტიტულით, იხ.: ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები, გვ. 259-278.

<sup>78</sup> ამ მოსაზრებას გ. ჯაფარიძე გამოთქვამს, იხ.: გ. ჯაფარიძე. ლიპარიტ IV ბაღვაში ბიზანტიისა და თურქ-სელჩუკთა დიპლომატიურ ურთიერთობებში, გვ. 330-333.

<sup>79</sup> John Skylitzes. A Synopsis of Byzantine History, გვ. 421; გიორგი კედრენე. გეორგიკა. ტ. V. გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1963, გვ. 68; ჯ. სამუშია. XI საუკუნის საქართველოს ისტორიის რამდენიმე მოვლენის დათარიღებისთვის. ქართული დიპლომატია (წელიწადუელი). ტ. 4. თბ. 1997, გვ. 242-249; ჯ. სამუშია. ბაგრატ IV-ის კონსტანტინოპოლში სამწლიანი ტყვეობა და საქართველო-ბიზანტიის 1055 წლის ზავი, გვ. 125-153.

<sup>80</sup> ადრე ვფიქრობდით, რომ ლიპარიტს კურაპალატის პატივი შეიძლებოდა 1051-1052 წლებში მიეღო, თუმცა დარაქის წარწერის ანალიზი ამის საფუძველს არ იძლევა. ეს მოვლენა, თუ „ქართლის ცხოვრების“ სომხური თარგმანის ცნობა მართებულია, უნდა დათარიღდეს 1054 წლით, როდესაც ზავი დაიდო ბაგრატ IV-სა და ლიპარიტს შორის კონსტანტინე IX მონომახის შუამავლობით. ეს მოსაზრება უკვე ჩვენ მონოგრაფიაში გვაქვს გატარებული, რომელიც მაგისტროსობას მიეუძღვნით, იხ.: ქართლის ცხოვრება. ძველი სომხური თარგმანი. ქართული ტექსტი და ძველი სომხური თარგმანი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ი. აბულაძემ. თბ. 1953, გვ. 227-228; ლ. თავაძე. ბიზანტიური საიმპერიო ტიტულატურა საქართველოში, გვ. 106; ლ. თავაძე. მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში, გვ. 148-149, შენ. 272. 1054 წლის ზავისა და მის მახლობელ ხანებში განვითარებულ პროცესებზე იხ.: ჯ. სამუშია. ბაგრატ IV-ის კონსტანტინოპოლში სამწლიანი ტყვეობა და საქართველო-ბიზანტიის 1055 წლის ზავი, გვ. 125-153.

ერთდროულად ფლობდა, ვიდრე ის, რომ ისინი ცალ-ცალკე მიეღო. აღნიშნულთან დაკავშირებით საკმაოდ კარგი ანალოგია გვაქვს რომანოზ სკლეროსის სახით, რომელიც, ასევე, ითავსებდა ორივე წოდებას, სანამ უფრო მაღალ, პროედროსის ღირსებას არ დაეუფლა.

იმპერატორ კონსტანტინე IX მონომახის (1042-1055 წწ.) მმართველობის პერიოდში პროტოსტრატორის თანამდებობა მაგისტროსის ტიტულთან ერთად დაფიქსირებულია რომანოზ სკლეროსზე. 1042 წელს რომანოზმა ეს ორივე წოდება კონსტანტინე მონომახისგან მიიღო. რომანოზი 1050 წლისთვის იღებს ანტიოქიის ღუქის თანამდებობას და ინარჩუნებს მაგისტროსის ტიტულს, ხოლო 1054 წლისთვის, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, რომანოზი უკვე პროედროსი, სტრატოპედარხი და ანტიოქიის ღუქია. 1050 წელს ის აღარ ჩანს პროტოსტრატორის სახელოს მფლობელად. ამ დროისთვის მოჭრილ რკინის საბეჭდავზე ის იწოდება, როგორც მაგისტროსი და ანტიოქიის ღუქი.<sup>81</sup>

თუ 1050 წლისთვის რომანოზ სკლეროსი უკვე აღარაა პროტოსტრატორი, მაშინ ვინ მიიღო ეს მნიშვნელოვანი თანამდებობა? ჩვენი აზრით, ეს უნდა ყოფილიყო სელჩუკთა ტყვეობიდან განთავისუფლებული ლიპარიტ IV ბაღვაში. ლიპარიტი სწორედ 1050 წელს განთავისუფლდა სულთან თოდრულ-ბეგის პატიმრობიდან კონსტანტინე IX მონომახის აქტიური მეცადინეობით და ამავე წელს ეახლა იმპერატორს კონსტანტინოპოლში.

ლიპარიტ ბაღვაშის კონსტანტინოპოლში იმპერატორთან სტუმრობა არ უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული მხოლოდ ბიზანტიური თანამდებობისა და პატივის მიღებასთან. მას, ასევე, ეხმარებიან მეფე ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ სამხედრო ძალების მობილიზაციაშიც. როგორც ჩანს, უნარჩუნებენ მაგისტროსის ტიტულსაც.<sup>82</sup>

სამხედრო მხარდაჭერის გარდა, ლიპარიტი იღებს ფინანსურ დახმარებასაც, რომელიც ტიტულზე მიღებულ სარგოშიც გამოიხატება. ლიპარიტი მაგისტროსზე დაწესებული როგის სახით წელიწადში 16 ან 24 ბიზანტიურ ლიტრ ოქროს იღებდა,<sup>83</sup> ხოლო ამაზე შედარებით მეტს, როგორც მაგისტ-

---

<sup>81</sup> Romanos Skleros. Boulloterion 514. Prosopography of the Byzantine World. M. Jeffreys et al. (2011). available at <<http://pbw.kcl.ac.uk>>.

<sup>82</sup> ლ. თავაძე. მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში, გვ. 143-150.

<sup>83</sup> მაგისტროსის ტიტულზე დაწესებული სარგო 24 ლიტრი ოქრო იყო, ვიდრე XI საუკუნის 40-60-იან წლებამდე, როდესაც მაგისტროსის სარგო 16 ლიტრი ოქროთი განისაზღვრა. იხ.: ლ. თავაძე. მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში, გვ. 243-260.

ტროსი და პროტოსტრატორი. ორივე პატივზე მიღებული საერთო ჯამაგირი კურაპალატის როგაზე (32 ბიზანტიური ლიტრი) და პროედროსის სარგოზე (28 ბიზანტიური ლიტრი)<sup>84</sup> ნაკლები უნდა ყოფილიყო, თუმცა რიგითი მაგისტროსის როგაზე შედარებით მაღალი. რომანოზ სკლეროსის მაგალითი გვიჩვენებს, რომ პროედროსის ტიტულს უპირატესია, ვიდრე მაგისტროსისა და პროტოსტრატორის ერთად აღებული. შესაბამისად, ლიპარიტის როგა ორივე ტიტულზე უნდა ყოფილიყო არაუმეტეს 26 ლიტრსა (პროედროსის და მაგისტროსის შუალედი) და არანაკლებ 16 ბიზანტიური ოქროს ლიტრისა.

ამგვარად, გარკვეული დროის განმავლობაში ლიპარტს მაგისტროსისა და პროტოსტრატორის ტიტულები ერთდროულად უნდა ეტარებინა მსგავსად რომანოზ სკლეროსისა, რომელიც მათ ანტიოქიის დუქსის თანამდებობის მიღებად ერთდროულად ფლობდა. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ პროტოსტრატორობის სანაცვლოდ რომანოზს ანტიოქიის დუქსის თანამდებობა უბოძეს. ანტიოქიის სამხედრო ძალების ხელმძღვანელობა პროტოსტრატორობაზე უფრო მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო გავლენიანი სამხედრო-არისტოკრატიული ოჯახის წარმომადგენლისთვის, რომანოზ სკლეროსისთვის. ხოლო ამის შემდეგ რომანოზი იღებს პროედროსის პატივის, რაც მას მაგისტროსობის სანაცვლოდ უნდა მიეღო. ამგვარად, ლიპარიტი 1050 წლის ახლო ხანებში სწორედ რომანოზ სკლეროსს ცვლის პროტოსტრატორის თანამდებობაზე.

ანდერძ-მინაწერების ცნობები მიუხედავად მათი სანდობის მაღალი ხარისხისა, არ შეიძლება ჩაითვალოს ტიტულატურის კუთხით სრულყოფილად, ვინაიდან არაერთ კოლოფონში ლიპარიტ IV ბაღვაში მოხსენიებულია მხოლოდ ერისთავთ-ერისთავად. უფრო მეტიც, ერთსა და იმავე ხელნაწერზე დართულ კოლოფონებში ლიპარიტის ტიტულატურა განსხვავებულია, დიდი ნაწილი მას მხოლოდ ერისთავთ-ერისთავად მოიხსენიებს, ხოლო მცირე ნაწილი ამ სახელს გარდა, ასახელებს ტიტულებს, რომლებსაც იგი ერისთავთ-ერისთავობის პარალელურად ფლობდა.<sup>85</sup> ამრიგად, კოლოფონების ცნობები ლიპარიტის პოლიტიკური სტატუსის შესახებ გარკვეულწილად ნაკლებია.

ამ კუთხით, ვფიქრობ, არც ეპიგრაფიკული ძეგლები არ უნდა იყოს სრულყოფილი ინფორმაციის შემცველი ქართველ ფეოდალთა ბიზანტიური ტიტულატურის შესახებ.

<sup>84</sup> P. Lemerle. «Roga» et rente d'État aux Xe-XIe siècles. *Revue des Études Byzantines*. 25. Paris. 1967, გვ. 92-94; ლ. თავაძე. მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში, გვ. 253-257.

<sup>85</sup> ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები, გვ. 259-277.

სოფელ დარაქოის ეკლესიის 1052 წლის საამშენებლო წარწერის მიხედვით, ლიპარიტ IV ბაღვაში ერისთავთ-ერისთავი, „სრულიად აღმოსავლეთის წინამძღუარი“, პროტოსტრატორი და „დიდის“ საპატიო ეპითეტის მფლობელია. მიუხედავად წამოღგენილი წოდებულების მრავალფეროვნებისა, რაც სამართლიანად აჩენს საფუძველს, რომ ის მეტ-ნაკლებად სრულყოფილად ჩავთვალოთ, დარაქოის ეკლესიის წარწერაში არ ფიქსირდება ეპითეტი „ძლიერი“, რომელიც მეფეთა საპატიო ეპითეტი იყო, მაგრამ მითვისებული ჰქონდა ლიპარიტსაც და, შესაბამისად, დაფიქსირებულია 1047, 1048 და 1053 წლის ანდერძ-მინაწერებში;<sup>86</sup> არ ესმევა ხაზი ლიპარიტის მფლობელობას ქართლის და მესხეთის მხარეებზე, ანუ არ ჩანს, თუ რა სტატუსით მოიაზრებდა ის ამ ტერიტორიების მმართველად საკუთარ თავს; არ ჩანს არც მაგისტროსის ტიტული, რომელიც, ჩვენი აზრით, ლიპარიტს შენარჩუნებული უნდა ჰქონოდა კურაპალატობის მიღებამდე.

ლიპარიტს პროტოსტრატორის პარალელურად მაგისტროსობაც რომ უნდა ჰქონოდა შენარჩუნებული, ამას ისიც ადასტურებს, რომ მაგისტროსის ტიტული ამ პერიოდში უფრო მაღალი იყო, ვიდრე პროტოსტრატორის. რომანოზ სკლეროსი, რომელიც იმავე კონსტანტინე IX მონომახის დროს იხსენიება ამ ღირსეებით, როგორც ლიპარიტი, უპირველესად, სწორედ მაგისტროსის პატივით არის მოხსენიებული, ხოლო შემდეგ პროტოსტრატორის. რომანოზ სკლეროსის მაგალითი და ლაპიდარული წარწერების არასრული ცნობები წოდებულებასთან დაკავშირებით, ვფიქრობ, საკმარისი არგუმენტია იმისთვის, რომ 1052 წლისათვის ლიპარიტ IV ბაღვაშის მიერ ამ ორივე წოდების შეთავსებით ფლობა ვივარაუდოთ.

პროტოსტრატორობის მიღების ყველაზე ხელსაყრელი მომენტი, ვფიქრობ, ლიპარიტ IV ბაღვაშის კონსტანტინოპოლში ვიზიტი უნდა ყოფილიყო 1050 წელს. როგორც წყაროებშია მითითებული, განთავისუფლების შემდეგ ლიპარიტი კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, სადაც მას ბიზანტიის იმპერატორმა, კონსტანტინე IX მონომახმა, დიდი პატივი მიაგო და საჩუქრების ბოძების შემდეგ სამშობლოში დააბრუნა.<sup>87</sup> მასვე გაატანეს დახმარება ფინანსური და სამხედრო რესურსის სახით მეფე ბაგრატ IV-ის წინააღმდეგ.<sup>88</sup>

---

<sup>86</sup> ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები, გვ. 259-261, 272-273.

<sup>87</sup> გ. ჯაფარიძე. ლიპარიტ IV ბაღვაში ბიზანტიისა და თურქ-სელჩუკთა დიპლომატიურ ურთიერთობებში, გვ. 329-330.

<sup>88</sup> მატიანე ქართლისაჲ, გვ. 286.

კონსტანტინოპოლში ჩასული ლიპარიტ ბაღვაში არც დამატებითი წყალობის გარეშე უნდა დარჩენილიყო. ბიზანტიური ტიტული მაგისტროსი მასზე მანამდეც ფიქსირდება,<sup>89</sup> თუმცა ამ შემთხვევაში ლიპარიტის პატივი კიდევ უფრო უნდა ამაღლებულიყო. ჩვენი აზრით, სწორედ ამ დროს უნდა მიეღო მას პროტოსტრატორის პატივი კონსტანტინე IX მონომახისგან და, შესაძლოა, ასრულებდა კიდევ იმპერატორის მთავარი საჯინბოს მეთაურის მოვალეობას. კონსტანტინოპოლში მყოფი, თუ მართლაც ამ დროს მიიღო მან პროტოსტრატორობა, თავისუფლად შეძლებდა, ყოფილიყო იმპერატორის მთავარი მეჯინბე და საიმპერატორო ამალის საპატიო წევრი.

ამგვარად, ჩვენ ვერც იმას გამოვრიცხავთ, რომ ლიპარიტს პროტოსტრატორობა მიეღო არა როგორც ტიტული, არამედ როგორც თანამდებობა, თუმცა საქართველოში ჩასვლის შემდეგ უნდა შეენარჩუნებინა როგორც ტიტული, ვინაიდან ვეღარ შეძლებდა თავისი მოვალეობის კონსტანტინოპოლში შესრულებას. მაგისტროსობა და პროტოსტრატორობა მას კურაპალატობის მიღებამდე უნდა შეენარჩუნებინა, ანუ 1054 წლამდე.

ამრიგად, ჩვენი ვარაუდით, ლიპარიტ IV ბაღვაში 1050-1054 წლებში პროტოსტრატორია და, სავარაუდოდ, ინარჩუნებს ამ ღირსებას მაგისტროსობის პარალელურად.

### ივანე ვარდანისძე, სვანეთის ერისთავი და მეჭურჭლეთუხუცესი

საქართველოში პროტოსტრატორის ტიტულის შესწავლის თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია სვანთა ერისთავის ივანე ვარდანის ძის, ტიტულატურა. ივანე ვარდანისძეთა ცნობილ საგვარეულოს ეკუთვნოდა, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში სვანეთის ერისთავის სახელს იკავებდა.<sup>90</sup>

ივანე ცნობილი ვარდან სვანთა ერისთავის ძე და მემკვიდრეა. ამ უკანასკნელმა ნიანია ქუაბულის ძესთან და ივანე ლიპარიტის ძესთან ერთად ქვეყანა აუშალა საქართველოს მეფე გიორგი II-ს, რომელმაც აჯანყებულები 1073 წელსვე მხოლოდ იმით დააწყნარა, რომ მათ სამფლობელოდ მნიშვნელოვანი ქალაქები და ციხე-სიმაგრეები გადასცა.<sup>91</sup> ნიანია ქუაბულის ძემ, რო-

<sup>89</sup> ლ. თავაძე. მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში, გვ. 144-146.

<sup>90</sup> ვარდანისძეების შესახებ იხილეთ შემდეგი ლიტერატურა: ნ. შოშიაშვილი. ვარდანისძეები. ტ. 4. თბ. 1979, გვ. 299; მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ. 2003, გვ. 213-224.

<sup>91</sup> მატიაზე ქართლისად, გვ. 297; რ. მეტრეველი, ჯ. სამუშია. მეფეთ მეფე გიორგი II. თბ. 2003, გვ. 66-69.

გორც ჩვენ ვფიქრობთ, ამ დროს ნოველისიმოსის ტიტულიც მიიღო ბიზანტიის იმპერატორისგან, რომელიც ვითარების საქმის ყურში უნდა ყოფილიყო.<sup>92</sup> ივანე ლიპარიტის ძე ბაღვაში ამ დროისთვის უკვე ატარებდა პროედროსის ბიზანტიურ ტიტულს,<sup>93</sup> მაგრამ მიიღო თუ არა რაიმე ბიზანტიური პატივი ვარდან სვანთა ერისთავმა, ჩვენთვის ცნობილი არ არის. სამაგიეროდ, ცნობილია მისი შვილის, ივანე ვარდანის ძის, ბიზანტიური წოდება.

დავით IV აღმაშენებლის პერიოდში ივანე ვარდანის ძეს რამდენიმე წამყვანი სამოხელეო თანამდებობა ეკავა. ის იყო სვანეთის ერისთავი და საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესი. ზემოთქმული ივანეს ერისთავობის დროს მოჭედილ სოფელ ლაბეჭინის ღვთისმშობლის ეკლესიის წმინდა გიორგის ხატზე გაკეთებული წარწერიდან დგინდება. ტექსტის მიხედვით, ხატი მან მოაჭედინა და შესწირა სონმისის საყდარს. აღნიშნულ ტექსტს დიდი მნიშვნელობა აქვს პროტოსტრატორის ტიტულის დაფიქსირების თვალსაზრისით, რის გამოც მას სრულად მოვიყვანთ:

*„მე ივანე ვ(არდ)ან(ი)ს ძე(მა)ნ, ს(უან)თ(ა) ერისთავმა)ნ მ(ე)ჭ(ურჭ-  
ლე)თუ(ხუცესმა)ნ და პრ(ოტ)ოსტ(რატ)ო(რმა)ნ მოვჭედე ხ(ა)ტი ესე წ(მიდ)ისა  
გ(იორგ)ის მთ(ა)ე(ა)რმ(ო)წამისა და დავ(ა)ს(უე)ნე ს(ა)ყდ(ა)რსა შინა სოწ-  
მ(ი)ს(ი)სა საკს(ე)ნ(ე)ბ(ე)ლ(ა)დ ს(უ)ლისა ჩ(ე)მ(ი)სა, მშ(ო)ბ(ე)ლთა ჩ(ე)მთა  
და შვილთა ჩ(ე)მთ(ა)თ(ც)ს, [რადთა] ამით ხ(ა)ტ[ითა] მიგუ(ე)ნდნეს მე [და]  
შე(ი)ლწი ჩ(ე)ქმნი და [მ]ოვუ(ე)ც თ(ა)ვსმდებლ[ად] [...ლ]ითა გლ[...რ][...]  
ჩ(უე)ნის(ა)თ(ც)ის შე(ე)ნ ქე(ე)ლმ(ა)წ და მკნემ(ა)ნ“<sup>94</sup>*

აღნიშნულ ტექსტს არ უზის თარიღი, რის გამოც ძნელდება ზუსტად იმისი განსაზღვრა, თუ კონკრეტულად რომელ პერიოდს მიემართება ივანე ვარდანის ძის ეს წარწერა. ივანეს ორივე თანამდებობა, სვანეთის ერისთავისა და საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესისა, დაფიქსირებულია სხვა წარწერაშიც, კერძოდ, მესტიის მთავარანგელოზთა ეკლესიის ხატის წარწერაში, სადაც ივანე ვარდანის ძე ამ ორივე სახელთი არის მოხსენიებული, ოღონდ ბიზანტიური ტიტულის, პროტოსტრატორის, გარეშე.<sup>95</sup> ორივე ეს წარწერა პალეოგრაფიული ნიშნებით XII საუკუნით არის დათარიღებული.<sup>96</sup> წარწერებიდან მტკიცდება, რომ ივანე ვარდანის ძე საქართველოში ასრულებს თავის ძირითად სამოხელეო

<sup>92</sup> ლ. თავაძე. ბიზანტიური საიმპერიო ტიტულატურა საქართველოში, გვ. 120-124.

<sup>93</sup> ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. A კოლექცია. ტ. II (1), გვ. 214; ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები, გვ. 283.

<sup>94</sup> მ. ახალაშვილი. X-XV სს. წარწერები..., გვ. 32.

<sup>95</sup> მ. ახალაშვილი. X-XV სს. წარწერები..., გვ. 33-34.

<sup>96</sup> მ. ახალაშვილი. X-XV სს. წარწერები..., გვ. 31-34.

მოვალეობას, როგორც სვანეთის ერისთავი და საქართველოს სამეფოს მეჭურჭლეთუხუცესი. ამდენად, ივანეს პროტოსტრატორის ტიტული, უპირატესად, ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულის სახით უნდა ეტარებინა საქართველოში.

ივანე ვარდანის ძის მიერ პროტოსტრატორობის მიღებას ქართველ მკვლევართა ერთი ნაწილიც შეეხო. ექვთიმე თაყაიშვილის მიხედვით, პროტოსტრატორი ქართულ მეფინიბეთუხუცესს უდრის,<sup>97</sup> ხოლო შოთა მესხიას აზრით, საქართველოს სამოხელეო წყობაში არსებული ამირახორის თანამდებობა, იგივე პროტოსტრატორია.<sup>98</sup> მიხეილ ბახტაძის აზრით, ივანე ვარდანის ძეზე დაფიქსირებული ეს წოდება ბიზანტიური ტიტულია, ხოლო თავად ივანე XI-XII საუკუნეების მიჯნის მოღვაწეა.<sup>99</sup> ექვთიმე თაყაიშვილისა და შოთა მესხიასგან განსხვავებით, მიხეილ ბახტაძის მსჯელობა ივანეს ბიზანტიური ტიტულის შესახებ მართებულია. მიუხედავად იმისა, რომ პროტოსტრატორი თანამდებობაა, ივანე ვარდანის ძეს XI-XII საუკუნეების მიჯნაზე იგი ტიტულის სახით უნდა ჰქონოდა მიღებული. საქართველოს სამეფოში გავრცელებული თანამდებობების, მეფინიბეთუხუცესის ან თუნდაც ამირახორის დაფიქსირების შემთხვევაში ისინი ქართული ფორმით იქნებოდა გადმოცემული და არა ბიზანტიურით. ამდენად, წარწერაში ბიზანტიურ პროტოსტრატორზეა საუბარი და არა ქართულ სამოხელეო თანამდებობაზე.

ზემოხსენებული ორი წარწერის ანალიზის შედეგად ორი ჰიპოთეზა შეიძლება გამოიკვეთოს: 1. ივანე ვარდანისძემ პროტოსტრატორის ტიტული მიიღო სვანეთის ერისთავისა და საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესის თანამდებობების დაუფლების შემდეგ; 2. მანვე პროტოსტრატორის ტიტული მიიღო ზემოაღნიშნული სახელობის ფლობის პარალელურად და, შესაძლოა, მათზე აღრეც, ხოლო დაკარგა ჯერ კიდევ იმ დროს, როდესაც ფლობდა ზემოხსენებულ ორივე თანამდებობას საქართველოს მეფის კარზე.

პირველი მოსაზრების მიხედვით, პირველი წარწერა მეორეზე უფრო გვიანდელი უნდა იყოს, ხოლო მეორეს მიხედვით, პირიქით. აქედან თითქოს უფრო ლოგიკური ჩანს ივანეს მიერ პროტოსტრატორის ტიტულის მიღება მას შემდეგ, რაც ის უკვე სვანეთის ერისთავი და საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესია. მაგრამ დავით IV-ის მიერ ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულებ-

<sup>97</sup> ექვ. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური ექსპედიცია ლენხუმ-სვანეთში 1910 წელს. პარიზი. 1937, გვ. 26.

<sup>98</sup> შ. მესხია. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში. თბ. 1979, გვ. 124-125.

<sup>99</sup> მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, გვ. 218.

ზე უარის თქმა და საკუთარი თავის თვითმპყრობლად გამოცხადება გარკვეულ წინააღმდეგობაში მოდის ამ თვალსაზრისთან. თუ დავუშვებთ იმას, რომ დავითმა მართლაც აკრძალა ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულატურის გაცემა, ეს აკრძალვა უნდა შეხებოდა არა მხოლოდ მას, არამედ, უპირველესყოვლისა, მის ქვეშევრდომებს. ხოლო ვინაიდან 1103-1104 წლებში, როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, დავითი თვითმპყრობლად, ანუ ავტოკრატორად აცხადებს თავს, საგულისხმოა, რომ აქედან მოყოლებული მის ვასალებს უნდა შეეწყვიტათ მეფის ბრძანებით ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულატურის მიღება.<sup>100</sup>

დავითის დროს რომ ბიზანტიური საიმპერიო-საკარისკაცო ტიტულატურა ქრება, ამისი დამადასტურებელია ის წარწერები, რომლებშიც პრაქტიკულად არცერთი საერო პირი ბიზანტიური ტიტულატურით აღარ მოიხსენიება. ივანე ვარდანის ძე ამ კუთხით თითქოს გამონაკლისია, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ მისი პროტოსტრატორობა 1104 წლამდე პერიოდს ეხება, ვინაიდან მას შემდეგ მას, როგორც საქართველოს თვითმპყრობლის ყმას, არ ექნებოდა ლეგიტიმური უფლება დაქვემდებარებოდა მეორე თვითმპყრობელს ბიზანტიაში.

ივანე ვარდანის ძის მიერ პროტოსტრატორობის მიღება, სავარაუდოდ, მისი მამის, ვარდანის, გარდაცვალების შემდეგ სვანეთის ერისთავის თანამდებობის მიღების ახლო ხანებით უნდა განისაზღვროს. ბიზანტიის ხელისუფლებას 1073 წლის სამი აჯანყებულიდან ორი, ნიანია ქუაბულის ძე და ივანე ბაღვაში, დაჯილდოებული ჰყავდა მაღალი საიმპერიო-საკარისკაცო ტიტულებით, რაც არ უნდა გამორიცხავდეს მაღალი პატივის გაცემას ამბოხებულთა მესამე მოთავესთვისაც. თუმცა ვარდან სვანთა ერისთავის ბიზანტიური ტიტული, თუ ასეთი მას საერთოდ ჰქონდა მიღებული, ცნობილი არ არის.

ივანე ვარდანის ძის აქტიური გამოსვლა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ასპარეზზე მამის გარდაცვალების შემდეგ ხდება. შესაბამისად, ბიზანტიის იმპერატორის მიერ მისი აღზევება პროტოსტრატორის პატივში ამავე პერიოდში უნდა მომხდარიყო, დაახ. XI საუკუნის მიწურულს.

ამრიგად, სვანეთის ერისთავი ივანე ვარდანის ძე პროტოსტრატორი XI საუკუნის ბოლოდან 1104 წლამდე უნდა ყოფილიყო. ამ წლისთვის დავით IV აღმაშენებელი თვითმპყრობელი ხდება და კრძალავს ბიზანტიური საიმპერიო-საკარისკაცო ტიტულების გაცემას, რასაც საქართველოს ფეოდალური ელიტაც უბამს მხარს.<sup>101</sup> აღნიშნული უნდა ყოფილიყო იმის ძირითადი მიზეზი,

<sup>100</sup> ლ. თავაძე. ბიზანტიური საიმპერიო ტიტულატურა საქართველოში, გვ. 185-199.

<sup>101</sup> ლ. თავაძე. მაგისტროსი საქართველოში და ქართველი მაგისტროსები ბიზანტიის იმპერიაში, გვ. 269.

რომ საერო პირების დიდი ნაწილი ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულებით პრაქტიკულად აღარ იხსენიებია. ხოლო ისინი, ვინც იხსენიებიან, მათ ეს ბიზანტიური წოდებები ან ქართველი მეფისგან უნდა მიეღოთ, ანდა ეს მხოლოდ საპატიო ეპითეტია და არა ოფიციალური ბიზანტიური ტიტული.<sup>102</sup>

---

<sup>102</sup> ლ. თავაძე. კეისრის ტიტული შუა საუკუნეების ქართულ პოლიტიკურ რეალობაში. თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. V. თბ. 2012, გვ. 119-122; ლ. თავაძე. ბიზანტიური საიმპერიო ტიტულატურა საქართველოში, გვ. 166-170.

*Leri Tavadze*

## **PROTOSTRATOR IN BYZANTIUM AND GEORGIA FROM THE 8<sup>TH</sup> TO THE 12<sup>TH</sup> CENTURIES**

### **Summary**

Protostrator is a Greek term and means “the first among the strators”. Strator in Greek means a groom. Besides the imperial court, the strators served to the various members of the official administration of Byzantine Empire. Strators formed the independent scholae at the court of the Byzantine emperor. Probably to distinguish them from the other strators, they were referred as strators of the imperial stratorikion. This group was lead by the protostrator. The latter was named as basilikos protostrator, or protostrator of the imperial court.

Influence of the protostrators in Byzantium was especially increased in the 11<sup>th</sup> century. This could be certified by the activities of persons who held the office of protostrator and other important offices and court titles in Byzantine Empire. Among them was Romanos Skleros, scion of famous Bardas Skleros. He became magistros and protostrator in 1042, but later by 1050 Romanos received office of doux of Antioch instead of protostrator. The latter was given to someone, probably to the famous Georgian feudal *eristavt-eristavi* Liparit IV Baghvashi, who was the most trusted ally of Constantine IX Monomachos. Liparit was ransomed from Seljuk captivity by the Byzantine Emperor in 1050, hence at that time he was ready to accept this office.

Liparit IV Baghvashi was the first Georgian protostrator according to the Georgian inscriptions. In the Georgian inscription of the church in the village named as Darakoy (Kvemo Kartli region) the term “protatisasa” appears, which must be read as “prot(ostr)at(or)isasa”, hence the term “protostrator” appears at the first time in the Georgian inscriptions. The analogical reading we find on the St. George’s icon that belongs to the Holy Virgin church at Labetchini (Svaneti region). Inscription was made by the order of Ivane Vardanisdze. Also, the term “protatos” is not found in the Byzantine dictionary, hence the presence of this type of Byzantine title must to be rejected.

This inscription from St. George’s icon is important for the study of the title of protostrator in Georgia. Ivane, son of Vardan, is named as protostrator in

this inscription. Ivane had belonged to the famous Vardanisdze noble family, the members of this family had the office of *eristavi* of Svaneti for many years.

During the rule of David IV the Restorer Ivane Vardanisdze had several leading offices in Georgia including, the office of *eristavi* of Svaneti (governor of Svaneti province) and *metchurchletukhutsesi* (the master of treasury) as well. From the inscription of St. George's icon that belongs to the Holy Virgin church at Labetchini we learn that he also had the Byzantine title of protostrator.